

О.В.Русина*

**МІЖКОНФЕСІЙНІ ВЗАЄМИНИ Й СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ
XV – ПОЧАТКУ XVI ст. НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ**

У статті аналізуються застарілі стереотипи в тлумаченні суспільно-політичних конфліктів на теренах України в XV – на початку XVI ст., що сягають часів Володимира Антоновича та його учнів. Автор закликає до їх перегляду на ґрунті автентичних джерел цієї доби.

Студіювання історії України часів перебування основного масиву її територій у складі Великого князівства Литовського (середина XIV – друга третина XVI ст.) і досі залишається на узбіччі магістральних шляхів розвитку української історіографії. Саме в цій царині накопичилося чи не найбільше застарілих кліше й стереотипів, значна частина яких сягає наукових праць другої половини XIX – початку XX ст., коли робилися перші спроби осмислення згаданого відтинку української історії.

Чільну роль у цьому осмисленні відіграли праці Володимира Антоновича, серед яких слід згадати передусім „Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда” та „Київ, його доля й значення з XIV по XVI ст. (1362–1569)”¹. Саме в них було закладено підвалини розуміння доби литовської політичної зверхності як періоду протистояння й відкритої боротьби двох національних “начал”, литовського й руського, спровокованих прийняттям Литвою католицизму внаслідок унії з Польщею (1386 р.).

На переконання В.Антоновича, у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) “при взаимном воздействии обоих национальных начал, несомненно, литовское должно было подчиниться русскому, заимствовать его цивилизацию и занять в общем государстве второстепенное место”. Натомість “этот естественный ход развития слагавшегося западно-русского государства встретил неожиданную преграду вследствие внешней политической комбинации (Кревської унії – О.Р.) ... Руси литовской таким образом стала угрожать опасность со стороны собственного правительства, попавшего теперь под влияние чуждого народного начала и решившегося проводить свои воззрения без всякого внимания на национальные, исторические и бытовые особенности народонаселения. Русские области, сознавая наступавшую опасность, стараются отстоять свои национальные начала, отклоняя по возможности стремления правительства к объединению их с Польшею и отстаивая свои бытовые особенности... Русская партия сосредоточивается в Киеве и находит во всех слоях народонаселения Киевской области прочную поддержку своим стремлениям... Киевская земля получает значение твердыни русской народности. Значение это в борьбе с польско-латинским влиянием она занимает в исходе XIV столетия и удерживает за собою до окончательного решения в Южной Руси спорного вопроса в пользу русской народности в половине XVII столетия”².

Лідерами “русської партії” у ВКЛ В.Антонович уважав низку історичних персонажів: великого князя литовського Свидригайла, київського князя Олелька (за часів володарювання якого кияни “изгнаша” речника Флорентійської унії Ісидора), його сина Михайла, нібито скараного на горло “на лобном месте перед воротами киевского литовского замка”, і, нарешті, бунтівного Михайла Глинського, чий задуми полягали у відновленні “самостійного руського князівства”.

* Русина Олена Володимирівна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

Як показав час, ідеям, продюкованим В.Антоновичем, судилося довге життя. Прикметно, що й через сто років, попри зміну методологічних засад, пов'язану з утвердженням марксистської ідеології, з академічної літератури можна було дізнатися про те, що Київ стояв у центрі очолюваної місцевими князями боротьби за незалежність від Литви, що він був столицею проголошеного в 1432 р. Свидригайлом “великого князівства Руського”, що М.Глинський прагнув створити “Руське князівство” із центром у Києві тощо³. Різниця була хіба що термінологічна: дефініція “руський” стосовно тогочасних реалій поступилася місцем визначенню “український”.

Ці конвенції поділяли й історики з діаспори. У надрукованій 1988 р. книзі Ореста Субтельного “Україна: Історія”, котра суттєво вплинула на становлення патріотичного дискурсу в українській пострадянській історіографії, також натрапляємо на характеристику Свидригайла як виразника інтересів українства (ба, навіть, “українського православ'я”), а М.Глинський репрезентується як захисник “грецької віри” та борець за відновлення Київського князівства⁴. Ці погляди не піддавалися ревізії сучасними українськими науковцями, які прагнули підкріпити ними популярну в новітній історіографії тезу про “споконвічні національно-визвольні змагання українців”⁵. Не дивно, що навіть у працях зазвичай критично налаштованих дослідників можна зустріти згадки про Свидригайла та М.Глинського як про “лідерів руської (православної) партії” у ВКЛ або про повстання останнього як про “збройний символ руського опору в протистоянні Литви та Русі”⁶.

Консервації цих генерованих у XIX ст. уявлень значною мірою сприяв занепад литuanістичних студій, успадкований від радянської історіографії. Не секрет, що в ній панувала москвоцентрична схема історичної еволюції народів, які мешкали на території СРСР. Будь-яке відхилення від цієї уможливної схеми розглядалося як тупикова історична модель. Цілком зрозуміло, що такий підхід не стимулював об'єктивний аналіз процесів, які відбувалися на території ВКЛ – поліетнічної та поліконфесійної держави, вільної від релігійної нетерпимості й будь-яких форм ортодоксії, з широкою регіональною автономією й гарантіями особистих та станових прав. Усупереч привабливості цієї моделі суспільного й державного устрою Москва та Вільно оголошувалися потенційно нерівнозначними центрами об'єднання східнослов'янських земель⁷; у протилежному випадку, стверджував В.Т.Пашуто, “ми муситимемо ототожнити по суті політику Дмитра Донського й Ольгерда. ... Однак джерела – проти такого ототожнення”⁸.

У світлі цього доволі симптоматично, що піонером у справі компаративного вивчення двох соціополітичних моделей, які розвинулися на східнослов'янській основі, став американський дослідник. Ідеться про Я.Пеленського, котрий у своїй праці, присвяченій порівнянню Російської й Литовсько-Польської держав у середині XV–XVI ст. (об'єктом порівняння стали, головним чином, статус монархічної влади й нобілітету) зробив слушний акцент на гіпертрофованих уявленнях про московську централізацію, котрі ствердились у радянській історіографії від середини 1950-х рр.: “Ця система розглядалась як ідеальна й найпрогресивніша з-поміж усіх існуючих соціополітичних систем. Уважалося, що Московська Русь підійшла дуже близько до ідеальної моделі, навіть у порівнянні з монархічними режимами Заходу. Натомість Польська держава не спромоглася досягти цієї ідеальної моделі, позаяк опинилася поза межами дії універсальних історичних законів, які полягали в переході до централізованої й абсолютистської монархії. Малося на увазі, що вона відхилилася від панівної європейської тенденції; тут постала доволі специфічна й водночас унікальна система шляхетської демократії, котра проіснувала з 1454 р. до кінця XVI ст. Ця система спричинила поступовий занепад Польсько-Литовської держави та її кінцевий крах”⁹.

Парадоксально, що в певному сенсі такі уявлення корелюють із московськими ідеологемами XVI ст., котрі також стали предметом дослідження Я.Пеленського. Для прикладу, досить навести написане від імені князя М.Воротинського послання Івана Грозного польському королеві й великому князеві литовському Сигізмунду-Августу, де стверджується, що “наших великих государей вольное царское самодержавство – не как ваше убогое королевство”¹⁰.

На жаль, праця Я.Пеленського залишилася непоміченою в радянському та пострадянському історіописанні. Між тим, у нього позначився більш зважений підхід до зазначеного комплексу питань. Були зроблені й перші спроби порівняння соціально-політичної еволюції Російської та Литовської держав у XV–XVI ст. Спочатку із цією ідеєю виступила М.Бичкова, яка у своїй книзі “Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г.: Опыт сравнительно-исторического изучения политического строя” (М., 1996) розглянула три аспекти проблеми: владні інститути, станову структуру панівної верхівки суспільства й ідеологічне оформлення влади.

Праця московської дослідниці здобула досить стримані оцінки фахівців. Так, М.М. Кром, резюмуючи, відзначив у своїй рецензії: “Ідея порівняння політичних систем двох сусідніх східноєвропейських країн має вітатись і заслугове на цілковиту підтримку. Однак ця смілива спроба реалізувати такий амбітний проект навряд чи може бути розцінена як успішна”¹¹.

Однак, усупереч численним вадам праці (бідна джерельна база, ігнорування значної кількості фундаментальних досліджень, дотичних заявленої проблематики, бездоказовість низки принципових тверджень, неправомірне ототожнення литовських і польських політичних інститутів) і бракові ґрунтовних авторських спостережень (котрі, як визнає сама М.Бичкова, “не претендують на остаточне розв’язання проблем”, а “мають скоріше постановочний характер”), вона, поза сумнівом, виконала своє головне призначення – стимулювала подальші наукові дослідження.

Свідченням цього є надруковані останніми роками стаття М.Крома “Росія й Велике князівство Литовське: два шляхи в історії”¹² та дослідження І.Гралі “Дяки та писарі: апарат влади в Московській державі та Великому князівстві Литовському в ранньомодерні часи (XVI – початок XVII ст.)”¹³. Обидва автори прямо апелюють до книги М.Бичкової. Однак, якщо у першій із названих праць об’єктом дослідження стали “основні віхи у взаєминах двох сусідніх держав упродовж кількох століть”, то в другій компаративний аналіз здійснено на мікрорівні, – і на сучасному етапі розробки проблеми такий підхід видається дуже результативним: польський дослідник зробив низку цікавих спостережень стосовно соціального складу, суспільного статусу, кар’єрних перспектив та “культуротворчої ролі” приказних дяків і писарів литовської великокнязівської канцелярії.

Характерно, що одночасно із цим об’єктом порівняння стали явища культурного життя обох держав. Передусім слід згадати дослідження А.Турилова “Південнослов’янські пам’ятки в літературі й книжності Литовської та Московської Русі XV – першої половини XVI ст.: парадокси історії та географії культурних зв’язків”¹⁴. Автор піддав критичному аналізу уявлення про “південнослов’янський субстрат” як специфічну особливість західноруської книжності, котра відрізняє її від московської.

Дослідник продемонстрував, що в Московській Русі була відомою набагато більша кількість пам’яток південнослов’янського походження, ніж у Польсько-Литовській державі, попри територіальну наближеність останньої до Балкан. Причина цього парадоксу криється в характері книжково-літературних зв’язків східних і південних слов’ян у добу середньовіччя: “Їхня головна особливість полягає в тому, що вони не були наслідком і супутником політичних і церковних

зв'язків православних слов'янських держав між собою, а здійснювалися здебільшого через Константинополь та інтернаціональні православні чернечі центри (для XIV–XVI ст. це, передусім, Афон). При цьому вони мали неофіційний і напівофіційний характер, здійснювалися силами нижчого й середнього духовництва (переважно чорного), іноді за участі єпископату. За таких умов фактор географічної близькості того чи іншого східнослов'янського регіону до Балкан (чи, навпаки, віддаленості від них) не відіграє істотної ролі в інтенсивності цих зв'язків та в їхній продуктивності¹⁵.

Інші парадокси культурного життя ВКЛ ще чекають на своє пояснення. Здавалося б, культурний плюралізм, властивий Литовській державі¹⁶, мусив стимулювати розвиток східнослов'янської книжково-літературної традиції. Замість цього ми спостерігаємо виразний занепад духовної творчості: кількість оригінальних літературних пам'яток, котрі постали на теренах ВКЛ, не йде в порівняння з тим, скільки їх було створено на значно більш гомогенних у культурному відношенні великоруських землях. Крім того, як продемонстрував той же А.Турилов, дослідивши репертуар перекладів із латинської, польської та чеської мов, виконаних українсько-білоруськими книжниками у XV – на початку XVI ст.¹⁷, із того величезного культурного потенціалу, котрий містився в синхронній іншомовній літературі, затребуваним виявилось дуже небагато. Перекладалися, головним чином, апокрифічні та візіонерські твори – і, на думку автора, “католицька церковна ієрархія, поза сумнівом, не рекомендувала б такий набір текстів для першочергового перекладу. Це є виразним свідченням апатії в справі пропаганди унії в представників католицького духовництва Польщі та Великого князівства Литовського. Водночас перекладені пам'ятки так само не свідчать і про зустрічний інтерес освічених кіл православних до католицького віровчення, оскільки в них містяться в кращому випадку крихти відомостей щодо власне католицизму”¹⁸.

Цей історіографічний екскурс унаочнює, що саме час поширити компаративний метод на сферу міжконфесійних взаємин у ВКЛ і Російській державі. Він, без сумніву, продемонструє різну за інтенсивністю гостроту суспільної реакції на одні й ті ж самі “культурні подразники”. Чи не найкраще це ілюструє ставлення до спроб запровадження митрополитом Ісидором настанов Флорентійської унії, укладеної 1439 р. Свого часу, пишучи, що на неї однаково реагували як у Києві, так і в Москві¹⁹, В.Антонович користувався пізньою, XVII ст., версією подій, викладеною в Густинському літописі, згідно з яким “Исидор, митрополит киевский, пришед во одежде кардинальской в Киев, но оттуду изгнаша его”²⁰.

Насправді ж, коли в лютому 1441 р. по дорозі з Італії до Москви Ісидор завітав до Києва, місцевий князь Олелько повівся зовсім інакше, ніж його шурин, великий князь московський Василій II. Попри брак виразних уявлень про те, на яких засадах “сталось одиначество с латиною”, він офіційно підтвердив “господину и отцу своему Сидору, митрополиту киевскому [и] всея Руси” права, якими користувалися на території митрополичої єпархії його попередники²¹.

“Государь отчич киевский” разом зі своїми “князьми и с паны, и со всею полною своею радю”, декларувавши принцип недоторканності митрополичих маестностей, передав Ісидору те, що “издавна”, ще за часів його “великих прародителей” – “великих благоверных и благородных князей и княгинь” – належало митрополії. Він також підтвердив надання приватних осіб – те, що “великие господья бояре и боярыни, и все именитые народы ... давали ... у поминок себе и за спасение своей души и своему роду всему: села и волости с данями и со всеми доходы, также и земли, и воды, з бортями и со всеми пошлинами, с людьми и с озерами”.

Княжам воєводам і тиунам заборонялося “вступати” в “церковные земли и воды, и в люди, и во все доходы, и во все пошлыны”, що збиралися на користь

митрополита; до останніх Олелько додав “мыто коньское” (грошовий збір із продажу коней). За відсутності Ісидора (коли той “отъедет далее в свою митрополию, оправляя церковь Божию”) маєтності й доходи митрополичої кафедри переходили під контроль його намісника.

Робилися застереження щодо митрополичих людей: вони мали допомагати при будівництві міських укріплень (“коли будет надобе город делати, и митрополичьи люди софийские заделывают свое место, которое дельвали так же из старины и при первых митрополитах”); натомість їм “по старине” допомагали підводами. Якщо ж між ними та підданими князя виникали конфлікти, вони підлягали компетенції “смесного” суду, що його процедура також описана в Олельковій грамоті.

Митрополиту призначалась і половина “осмьничего”. Під цим можна розуміти як половину всіх грошових зборів князівського “осмьника” (урядника, котрий видав збором рибного мита, розбирав дрібні крадіжки й бійки тощо), так і лише ті, що були пов’язані зі злочинами проти моралі. На останнє припущення наштовхує норма, зафіксована в уставній грамоті великого князя Олександра київським міщанам (1499 р.): “Коли которого христианина купца або мещанина, або казака застанет осмьник непочестные речи делаючи с белыми головами (жінками – *О.Р.*), тогда на том наместнику митрополичему хоживала урочная вина (різновид штрафу – *О.Р.*)”²².

Факт видачі цієї грамоти митрополиту Ісидору (що про неї В.Антонович згадав, не назвавши її адресата), а також занесення його імені до пом’яника Києво-Печерського монастиря, відновленого після того, як попередній у 1482 р. “изгорел пленением киевским безбожнаго царя Менкирея и с погаными агаряны”²³, виразно засвідчують тенденційність як звістки Густинського літопису, так і даних інших джерел XVII–XVIII ст. щодо долі речника Флорентійської унії (котрий, зауважимо, мирно спочив 1462 р. в Італії). Так, у переліку київських митрополитів, котрий міститься у так званому “Збірнику Іллі Кошчаківського” – копіарії творів історичного змісту, створеного на початку XVIII ст. у київському Межигірському монастирі²⁴, Ісидор таврується як “еретик, римского костела поборник”, який “утек з Москвы и с Киева до Риму и з Риму зас пришол до Киева, и так кияне его за баламутню у Днепре утопили”²⁵.

Те саме стверджується й у “Пересторозі”²⁶; відтак, у XVII ст. долю Ісидора було переосмислено у відповідності до тогочасних реалій – згадаймо хоча б погрози Смотрицькому та його однодумцям, запідозреним у схильності до унії (“не один з вас Славути нап’ється”), або вбивство у 1618 р. намісника митрополита-уніата Антонія Грековича, якого козаки, за свідченням того ж “Збірника Кошчаківського”, “поймавши ... против Выдубицкого [монастыря] под люд [тут: лід] посадили воды пити”²⁷.

Відкритим залишається питання, чи є ця традиція “автономною”, чи на її появу вплинуло польське письменство XVI ст., в якому долю Ісидора було так само перекручено. Зокрема, у “Трактаті про дві Сарматії” краківського професора Матвія Меховського (1517 р.) ідеться про те, що “Ісидор, колишній київський митрополит, найвченіший грек із блискучою освітою, за часів папи Євгенія IV прибув ... на Флорентійський собор і, домігшись унії з Римською церквою, повернувся на Русь; але коли він почав там проповідувати підкорення Риму, московити позбавили його сану й скарали на смерть”²⁸. Видавці “Трактату” не змогли з’ясувати джерело цієї інформації²⁹; в іншого краків’янина – Яна Сакрана, автора памфлету “Роз’яснення помилок руського обряду” (1500 р.) – маємо тільки згадку про ув’язнення Ісидора киянами³⁰. Звістка М.Меховського, завдяки популярності його “Трактату”, потрапила до найрізноманітніших праць – навіть до щоденника Мартіна Груневега, котрий, перебуваючи в Києві восени 1584 р., занотував, що “святий мученик Ісидор був тут архієпископом”³¹, та “Універсальних реляцій” Джованні Ботеро³².

Незалежно від того, як саме відбувалась в українському письменстві XVII ст. філіація ідей стосовно долі Флорентійської унії на східнослов'янських теренах, доволі показово, що саме ними керувався В.Антонович, обстоюючи ідею про безперервність визвольного руху в Україні на проміжку від кінця XIV до середини XVII ст: “Борьбу [с польско-латинским влиянием] начинают обрусевшие князья литовско-русского происхождения, продолжают её представители церкви и завершают народные массы, сгруппировавшиеся под знаменем казачества. Во всех трех фазах борьбы Киев и его область составляют надёжную точку опоры для поборников русского народного начала”³³. Гадаємо, це добре унаочнює контрпродуктивність спроб розглядати литовську добу у відблисках Хмельниччини, з погляду суперечностей, продукованих суспільною практикою пізніших часів.

Із іншого боку, узасаднення продукованих В.Антоновичем ідей уможлилювали не тільки пізніші джерела (що до них слід віднести й “Хроніку” М.Стрийковського, на якій ми зупинимось трохи нижче), а й стан джерел литовської доби³⁴. Їхня фрагментарність і неповнота створюють ґрунт для всіляких маніпуляцій і недостатньо аргументованих узагальнень. До них слід, передусім, віднести уявлення про Свидригайла, як про захисника національних інтересів Литовської Русі, борця за її політичне самовизначення й творця “Великого князівства Руського”, що на них ми вже зупинилися раніше³⁵. Як переконувє студіювання білорусько-литовських літописів, згадане “князівство”, що його інколи намагаються ув'язати з ідентичним за назвою політичним утворенням, яке пропонувалося створити за умовами Гадяцького трактату (1658 р.), існувало хіба що в уяві одного з літописців і до того ж охоплювало тільки північ Литовської Русі – землі навколо Смоленська та Полоцька. Зрозуміло, що цей регіон не може правити за “територіальний еквівалент” тієї руської національної ідеї, що її речником прийнято вважати Свидригайла.

Що ж до “киянина Скобейка”, чия участь у вбивстві його супротивника Сигізмунда Кейстутовича (1440 р.) розглядалась як утілення позиції Київщини в згаданому конфлікті³⁶, то цей персонаж є, скоріше за все, літературною фікцією. За нашими спостереженнями, оповідання “Хроніки Биховця” про змову проти Сигізмунда, де він фігурує, змодельовано на основі оповідання Іпатіївського літопису про смерть князя Андрія Боголюбського; тож, можливо, “киянин Скобейко” є тільки примарним двійником згаданого давньоруським літописцем “Кузьмищі-киянина”³⁷. Позицію ж київської верхівки куди адекватніше відбиває той факт, що сам Свидригайло вважав ініціатором спрямованого проти нього заколоту 1432 р. не слабохарактерного Сигізмунда Кейстутовича, а іншого князя зі свого оточення – “підступного й віроломного” Семена Гольшанського, котрий, мовляв, “підбурих і підучив” Сигізмунда. Оцінюючи цей факт, слід мати на увазі, що Гольшанські безперервно володіли Києвом наприкінці XIV – у першій третині XV ст.³⁸

Що стосується характеристики конфлікту між Свидригайлом і Сигізмундом як етноконфесійного за своєю природою, то В.Антонович і його послідовники повністю уникали згадок і про католицьке віросповідання Свидригайла, і про його кроки в бік церковної унії, і про такі дикі вчинки, як спалення ним у Вітебську митрополита Герасима.

Проунійними симпатіями відрізнявся й син київського князя Олелька Михайло, котрий в українській історіографії зажив слави борця з польсько-литовською експансією та католицизмом завдяки своїй участі в так званій “змові князів” (1481 р.). Її характер залишається й досі не проясненим, попри те, що впродовж останніх десятиліть уся сукупність дотичних фактів кількаразово переглядалася фахівцями, серед яких слід згадати передусім А.Крупську та М.Крома³⁹.

Змові передувало перетворення Київщини на воєводство. Так сталося з волі володаря ВКЛ Казимира, який на звістку про смерть місцевого князя Семена Олельковича прислав до Києва свого намісника – Мартіна Гаштольда, шваґра (брата дружини) покійного князя. Однак Семен мав прямих спадкоємців – сина Василя й брата Михайла, на той час намісника в Новгороді. Саме його кандидатура найбільше імпонувала киянам, котрі всіляко відмовлялися прийняти М.Гаштольда. За словами Яна Длугоша, вони двічі не впускали його до міста, “кажучи, що або всі до одного накладуть головами, або (коли Казимир не поставить у них князем Михайла Олельковича – *О.Р.*) іншого собі князя добудуть”, якщо не “грецької, то латинської віри”⁴⁰. Ця завзятість красномовно свідчить про сталість традиції князівського правління на Київщині. Однак у 1471 р. їй було покладено край: кияни під загрозою воєнної виправи проти міста мусили визнати владу М.Гаштольда. Так Казимир домігся свого й “царственный град Киев и княжение его в воєводство перемени”⁴¹.

Такий перебіг подій не задовольняв нащадків Володимира Ольґердовича, переконаних у своїх правах на Київ. Недарма ж Семен Олелькович перед смертю “вінував” (тобто фактично забезпечив) свою дружину “киевскими пригородки и волостями”, що було б неможливо, якби він не почувався господарем у власному князівстві. Тож навряд чи відповідає дійсності версія Я.Длугоша, згідно з якою в останні дні життя князь Семен, надіславши в дар Казимирові свого коня та лук (чим нагадував про власну звитягу в боротьбі з татарами), передав під його опіку свою родину й володіння, фактично зрікшись останніх на користь володаря Литви.

Адже й через три десятиліття після цих подій племінник Семена Олельковича, Семен Михайлович, позиваючись із його вдовою Марією за свій Копильсько-Слуцький уділ, дивувався, “которым обычаем Киев, удел князя твоего, после живота [смерті] его от тебе и от твоих детей отошел” і чому “король его милость граничную землю Киев на себе взял”, надавши в “хлебокормление” родині покійного князя Пінськ (із правом повернути його “опять к своей руде”)⁴².

Нащадки Володимира Ольґердовича не могли змиритись і з тим, що їх, попри високий родинний авторитет і знатність походження, фактично відсунуто від політичної влади. Свого часу як Олелько Володимирович, так і Семен Олелькович висувалися кандидатами на великокнязівський стіл, позаяк вони походили із старшої лінії Ольґердовичів і формально мали більше прав на престол, аніж нащадки Яґайла, сина Ольґерда від другого шлюбу.

Кривди, заподіяні київським князем, болісно переживали й далекі нащадки Володимира Ольґердовича. Один із них, князь Іван Бельський, у 1567 р., тобто майже через два століття після приходу до влади Яґайла, докоряв у листі з Московщини до Литви його правнукові, великому князеві литовському Сигізмунду-Авґусту: “Наша была отчизна Великое княжество Литовское, заньже [оскільки] прапрадед наш, князь Володимер – великого князя сын Олгердов, и как князь великий Олгерд понял [узяв за себе] другую жену, тверянку (Юліану, дочку князя Олександра Тверського. – *О.Р.*), и для тое другой своей жены прадеда нашего отставил, а дал тот столец, Великое княжество Литовское, другой своей жены детем, сыну Яґайлу”⁴³.

Втрата обох князівських “отчизн” – Києва й Вільна – вочевидь і спонукала нащадків Володимира Ольґердовича до згаданої змови, яка, без сумніву, мала династичний характер. Її організаторами стали онуки Володимира Ольґердовича – Михайло Олелькович і Федір Іванович Бельський, а також Іван Юрійович Гольшанський, правнук Володимира Ольґердовича по матері, Юліані Олельківні. Змову викрили (як гадають, не без допомоги київського воєводи Івана Ходкевича); Бельському пощастило втекти до Москви, а Михайло Олелькович та Іван Гольшанський наклали головами.

За браком відповідних даних годі судити про наміри організаторів змови. Очевидно, що й для більшості сучасників вони залишилися таємницею. Принаймні, на таке припущення настановує літописний запис 1481 р.: “Месяца августа 30 король польский и литовский Казимир повеле стяти [стратити] князя Михаила Олелковича а князя Ивана Юрьевича, вина их Богу единому сведущу”⁴⁴.

За свідченнями деяких джерел, змовники хотіли детронізувати (а можливо, і вбити) Казимира Ягайловича й посадити на великокнязівський стіл Михайла Олельковича. Для цього начебто передбачалося використати весілля Федора Бельського, на яке був запрошений Казимир. За іншою версією, убивство мало статися під час полювання – на князівських “ловах”. У будь-якому випадку лише щасливий збіг обставин нібито врятував Казимира від смерті.

Неясно, наскільки вірогідною є й літописна версія, за якою організатори змови намагалися відірвати від Литви землі по р. Березину й піддатися з ними Москві⁴⁵. Утім, не виключено, що змовники сподівалися на підтримку великого князя московського, з домом якого Олельковичів пов’язувала родинна традиція⁴⁶. На окремий розгляд заслуговує припущення М.Крома (похідне, як здається, від зауваги О.Преснякова⁴⁷), що згадка про р. Березину в контексті намірів заколотників постала через те, що володіння Гольшанських були на притоці Березини р. Ольшанці⁴⁸. Однак це припущення ігнорує той факт, що Березина у XV–XVI ст. уважалася традиційною межею між Литвою та Руссю⁴⁹.

У будь-якому випадку не витримує критики думка, уперше висловлена, здається, М.Любавським⁵⁰, що “змова князів” була прямим наслідком виданого Казимиром Ягеллончиком на прохання його сина Казимира (пізніше визнаного святым) наказу про заборону будівництва та відновлення православних храмів у ВКЛ (1481 р.). Як аргумент на користь цієї гіпотези висувалося твердження іншого сина Казимира, Олександра, про релігійне підґрунтя спрямованої проти його батька змови (1501 р.)⁵¹. Якщо, однак, цей аргумент був підважений ще М.Грушевським, котрий розцінив Олександрову заяву, зроблену в розпал релігійної за своїм ідеологічним оформленням московсько-литовської війни 1500–1503 рр., як “очевидне перенесення пізніших мотивів, пізнішого колориту на епізод 1481 р.”⁵², то питання про згаданий вище Казимирів наказ здобулося на зважену наукову оцінку дещо пізніше.

У 1920–1930-х рр. до цього питання неодноразово зверталися польські науковці⁵³, однак їхні висновки залишилися непоміченими в радянській історіографії. На початку 1970-х рр. А.Хорошкевич, досліджуючи грамоти кінця XV ст., які збереглися в складі Литовської метрики, потрактувала фактичний брак надань на користь православної церкви як реалізацію Казимирової заборони⁵⁴. Ця думка була спростована З.Войтковяком⁵⁵, котрий відзначив, що уявлення про заборону відновлення та будівництва церков у 1481 р. є лише відгук історіографічної легенди про діяльність Св. Казимира, давно відкинутої наукою⁵⁶. У документах XV ст. маємо тільки поодинокі посилання на якусь не окреслену чітко давню традицію “церквей греческого закону больше не прибавляти”; на неї покликався великий князь литовський Олександр, відмовляючись будувати для своєї дружини Олени, доньки Івана III, православному церкву у Вільно (1494–1495 рр.)⁵⁷. У документах XVI ст. є вказівка, що згадана заборона була ініційована Вітовтом; утім, на практиці вона майже не застосовувалася – хіба що на власне литовських теренах, де людність була суцільно католицькою.

Тож трактування “змови князів” як акції, спровокованої дискримінацією православ’я, є більш ніж проблематичним – особливо, коли взяти до уваги, що кількома роками раніше, у 1476 р., Михайло Олелькович і Федір Бельський декларували свою відданість принципам Флорентійської унії, підписавши звернення митрополита Мисаїла до папи Сікста IV⁵⁸. Принциповим є й те, що, як

показав М.Кром, не існувало зв'язку між утечею до Москви Федора Бельського та пізнішими переходами на службу до Івана III “українних” князів⁵⁹.

Із-поміж останніх найбільш помітними щодо наслідків стали події зламу 1499–1500 рр., коли під приводом “нужа о греческом законе” (переслідувань православних) із ВКЛ виїхав князь Семен Бельський, котрий уже у квітні 1500 р. опинився при дворі Івана III. Слідом за тим на бік Москви перейшли Мценськ і Серпейськ, а також князі Мосальські та Хотетівський.

Тоді ж, у квітні, за свідченням російських джерел, “прислали к великому князю Ивану Васильевичу, государю всея Руси, бити челом князь Семен, князь Иванов сын Андреевича Можайского, да князь Василей, князь Иванов сын Дмитреевича Шемякин, что на них пришла великая нужда о греческом законе, и государь бы их пожаловал, взял к себе и с вотчинами”⁶⁰.

Інакше викладено події в білорусько-литовській хроніці Биховця: Іван III, готуючись до війни з ВКЛ, таємно ввійшов у зносини з князями Семеном Бельським, Семеном Можайським, Василем Шем'ячичем, прагнучи, “иж бы они з города и волостями отступили от зятя его, великого князя Александра, и со всем с тым служили ему, а к тому еще обещал им многие города и волости свои. И на том змову и присягу межю собою вчинили”⁶¹.

Відповідно до цих двох версій розділилися й думки істориків. Перше, московське, тлумачення подій 1500 р. здобуло якнайширше визнання в російській історіографії XVIII – початку XX ст. (хоч паралельно висловлювалися поодинокі гадки, що в другій половині XV ст. православне населення ВКЛ практично не зазнавало переслідувань із боку держави та католицької церкви). У литовській і польській історіографії наявність утисків православних у ВКЛ заперечувалась уже в XIX ст. (Т.Нарбут, Й.Шуйський). У наш час ця контроверза набула ідеологічного забарвлення, оскільки йшлося, власне, про початки московського експансіонізму. Утім, і в радянській літературі знаходилося місце для тверджень про те, що на зламі XV–XVI ст. міжконфесійної конфронтації у ВКЛ не було.

Уникаючи докладного розгляду цього питання, розглянутого нами раніше⁶², зауважимо тільки, що в зазначений період ішлося хіба що про спроби проунійно налаштованого митрополита Йосифа Болгариновича налагодити контакти з Римом, а не про реальні кроки щодо запровадження унії католицизму та православ'я у ВКЛ – чи, принаймні, такі, які могли б спричинити невдоволення князів, котрі сиділи на Сіверщині. Не варто й доводити, що інвективи Івана III з приводу того, що в Литовській державі “жены от мужей и детей от отцов с животы (майном – *О.Р.*) отнимаючи, силою похцают в римской закон (обертають на католиків – *О.Р.*)”, були цілком голосливими. Відстань між реальними подіями зламу XV–XVI ст. та їх інтерпретацією московською стороною добре характеризують закиди Олександрю, нібито він “велел поставляти божниц[ы] римского закона в русских городах, в Полоцку и в иных местах”. Єдиною підставою для цих закидів, за спостереженням М.Крома, була поява бернардинського костелу в Полоцьку⁶³. Схильність Івана III до подібних гіпертрофованих “узагальнень” застерігає від спроб убачати в окремому факті типове явище й тим більше поширювати його на всі “руські міста” ВКЛ. Відтак, немає підстав для тверджень, що на зламі XV–XVI ст. міжконфесійне напруження на українських теренах переростало в суспільно-політичний конфлікт.

Те саме стосується й повстання Михайла Глинського – всесильного фаворита Олександра, несправедливо покривдженого його наступником Сигізмундом, – котрий, будучи католиком за віросповіданням, намагався копіювати події 1500 р. шляхом поширення чуток про насильне покатоличення руських земель (нібито незабаром “всих нас Русь маюот хрестити в лядскую веру, а хто бы не хотел пойти в лядскую веру, тых маюот стинати (карати на горло – *О.Р.*)”). Утім,

рух, очолений М.Глинським (1508 р.), швидко зазнав поразки, позаяк князь-бунтівник не був ані виразником настроїв місцевої православної шляхти, ані, тим більше, лідером “руської партії” у ВКЛ – радше, як показали спеціальні дослідження останнього десятиліття⁶⁴, талановитим авантюристом, котрий зумів перетворити епізод придворної боротьби на подію східноєвропейського масштабу.

Не витримує критики й думка, що М.Глинський прагнув поновити князівський стіл у Києві. Джерелом подібних уявлень є “Хроніка” М.Стрийковського, де стверджується, що брат Михайла, Василь Глинський, закликав мешканців київських “пригородків” приєднуватися до повстанців під гаслом перенесення столиці ВКЛ на Русь і відтворення “Київської монархії”, чим “збавив багатьох бояр київських, що з них деякі йому присягнули”⁶⁵. Водночас, за твердженням хроніста, сам Михайло Глинський нібито облягав Слуцьк, аби примусити одружитися з ним удову Семена Михайловича Слуцького, княгиню Анастасію, і таким чином отримати спадкові права на Київ.

Утім, аналіз синхронних повстанню джерел, здійснений М.Кромом⁶⁶, продемонстрував, що звістка М.Стрийковського про облогу Слуцька М.Глинським є легендарною (можливо, вона запозичена з родинних переказів Слуцьких, із якими був особисто знайомий хроніст). Водночас дослідник припустив, що у версії М.Стрийковського відбилися і реальні події – намагання кримського хана Менглі-Гірея залучити Глинських до себе на службу обіцянкою “посадити на Києве и на всех пригородках киевских и беречь их от короля”⁶⁷. У будь-якому разі оповідь “Хроніки” фіксує не факти, а київські ремінісценції її автора, котрі, з огляду на їх вплив на пізні українське літописання, становлять самостійний науковий інтерес. Не менш важливим є й інший аспект цього питання: “Хроніка”, як і праці, створені на її основі в XVII–XVIII ст., є невичерпним джерельним “ресурсом”, який уможлиблював і уможлиблює міфологізацію середньовічної української історії⁶⁸. Очевидно, що без ґрунтовного текстологічного опрацювання цих пам’яток, як і без критичного осмислення історіографічного доробку зламу XIX–XX ст., нині є неможливим наблизитися до реалій литовських часів, які залишаються “темними віками” навіть для більшості фахових істориків.

¹ Опубл.: Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – С. 1–132, 221–264. Наголосимо також на тому впливові, який справила позиція В.Антоновича на тлумачення деяких принципових моментів татарської доби в пізнішій історіографії, починаючи від праць М.С.Грушевського. Докладніше про це див.: Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С.22–24.

² Антонович В.Б. Указ. соч. – С. 229–231. Див. також слушні зауваги М.Крома щодо впливу окреслених ідей на українську історіографію, зокрема, праці М.Дашкевича та М.Грушевського: Кром М.М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. – М., 1995. – С.12.

³ История Киева. – К., 1982. – Т.1: Древний и средневековый Киев. – С.235–241. Зрозуміло, що ці сюжети зазнали певної марксистської обробки. Зокрема стверджувалося, що, очоливши визвольний рух, князі намагалися “використати незадоволення пригноблених мас у своїх вузькокласових інтересах, забезпечити собі необмежене панування над українським народом” (Там же. – С.241).

⁴ Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1991. – С.75–77.

⁵ Брак виразніших проявів цих визвольних змагань за литовських часів іноді викликає й відверте роздратування в дослідників. Під цим кутом зору варте уваги те, як подеколи коментується в українській літературі літописний епізод, пов’язаний із отруєнням у Києві литовського князя Скиргайла (1394 р.). С.К.Росовецький, якого “дивує характеристика князя: “чюдный князь Скиргайло добрый”, з обуренням відзначає “свчинок місцевих “священиків”, що поклали заїжджого литовського князя “подле гроба святого Феодосия Печерского”, і бачить у цьому “ознаки глибокої деморалізації українських і білоруських книжників, котрі на той час і мріяти забули про якусь державність для своїх народів” (Грушевський М. Історія української літератури. – К., 1995. – Т.5. – Кн.1. – С.248).

⁶ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С.99, 104.

⁷ Виняток щодо цього становила хіба що позиція І.Б.Грекова. Див.: Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. – М., 1963. – С.38–41.

⁸ Пашуто В.Т. Возрождение Великороссии и судьбы восточных славян // Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. – М., 1982. – С.28.

⁹ Pelenski J. Muscovite Russia and Poland-Lithuania, 1450–1600: State and Society – Some Comparisons in Socio-Political Developments // State and Society in Europe from the Fifteenth to the Eighteenth Century: Proceedings of the First Conference of Polish and American Historians (May 27–29, 1974). – Warsaw, 1985. – P.95–96.

¹⁰ Послания Ивана Грозного. – М.; Л., 1951. – С.259–260.

¹¹ Lithuanian Historical Studies. – 1998. – Vol. 3. – P.161.

¹² Кром М.М. Россия и Великое княжество Литовское: два пути в истории // Английская набережная, 4: Ежегодник Санкт-Петербургского научного общества историков и архивистов. 2000 г. – СПб., 2000. – С.73–100.

¹³ Grala H. Diacy i pisarze: wczesnonowojtny aparat w Państwie Moskiewskim i Wielkim Księstwie Litewskim (XVI – pocz. XVII w.) // Modernizacja struktur w adzy w warunkach oprócnienia. – Warszawa, 1999. – S.73–91.

¹⁴ Турилов А.А. Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV – первой половины XVI в.: парадоксы истории и географии культурных связей // Славянский альманах. 2000. – М., 2001. – С.247–285.

¹⁵ Там же. – С.264.

¹⁶ Див. щодо цього: Баньонис Э. Литва XV в.: Ощущение многообразия окружающего мира // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Т.3. – С.127–130.

¹⁷ Турилов А.А. Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками в XV – начале XVI вв. // Культурные связи России и Польши XI–XX вв. – М., 1998. – С.58–68.

¹⁸ Там же. – С.63–64.

¹⁹ Антонович В.Б. Указ. соч. – С.237.

²⁰ Густынская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – СПб., 2003. – Т.40. – С.135.

²¹ Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. – М., 1976. – С.179–181.

²² Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – Акты ЗР). – СПб., 1846. – Т.1. – №170. – С.194.

²³ Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI столетия) / Сообщил С.Т.Голубев // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1892. – Кн.6. – Отд.3. – С.4 (згодом цей запис було знищено). Характерно, що видавець цього пом'яника С.Голубев наголошував: “Занесення наприкінці XV ст. до Києво-Печерського пом'яника ... митрополита Исидора, котрий, як відомо, зрадив православ'ю, прийняв на Флорентійському соборі унію й намагався запровадити її на Русі (й, передусім, Південно-Західній), – факт доволі цікавий для дослідника, який не можна оминати при розгляді питань про спроби запровадити в XV ст. унію в Південно-Західній Русі, про ставлення до цієї спроби південно-руського духівництва” (Там само. – С.ХІІІ).

²⁴ Див. щодо нього: Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С.ХІІ–ХХІ, ХХVII–ХХVIII; Мыцык Ю.А. Украинские летописи XVII века. – Днепрпетровск, 1978. – С.35–39, 60–63. Докладніше про упорядника збірки див.: Мицько І. Єрм. Ілля (Кошчаківський) // Його ж. Статті... – Львів, 2000. – С. 19–21 (занотуємо тільки, що інформація автора про наявність у складі “Збірника Кошчаківського” апокрифічного листування між Сигізмундом III і Османом II є помилковою).

²⁵ Львівська наукова бібліотека НАНУ ім. В.Стефаника (далі – ЛНБ), ВР. – Ф. Оссол. – №2168. – С.123. Зауважимо, що тут-таки (с.85–86) міститься й ближча до істини версія подій, згідно з якою, опинившись у Москві, Исидор був пограбований та ув'язнений, “але утек, здорове свое в целости заховуючи”.

²⁶ Дзюба О.М. Невідомий уривок з “Перестороги” // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип.3/4. – С.441.

²⁷ ЛНБ, ВР. – Ф. Оссол. – №2168. – С.117; Сборник летописей... – С.85.

- ²⁸ Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. – М.; Л., 1936. – С.97.
- ²⁹ Там же. – С.245.
- ³⁰ Див.: Монцак І. Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. – Rome, 1987. – Р.244.
- ³¹ Ісаєвич Я.Д. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С.124.
- ³² Див.: Мицик Ю.А. Історико-географічний опис України у творі італійського гуманіста XVI ст. Джованні Ботеро // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. – К., 1982. – Вип.8. – С.33.
- ³³ Антонович В.Б. Указ. соч. – С.231.
- ³⁴ Там же. – С.223. Порівн. із пізнішими на століття заувагами О.Пріцака: Pritsak O. The Pre-Ashkenazic Jews of Eastern Europe in Relation to the Khazars, the Rus' and the Lithuanians // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. – Edmonton, 1988. – Р.14.
- ³⁵ Див.: Русіна О.В. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. // Укр. іст. журн. – 2003. – №6. – С.11–13. Ще ілюзорнішими є твердження про існування ідеї “великого князівства Руського” у XVI ст., оприлюднені нещодавно А.Хорошкевич (Choroszkiewicz A. O misji Izajasza do Moskwy – raz jeszcze // Aetas media aetas moderna. – Warszawa, 2000. – S.413–414). Її речником при цьому оголошується ієродиякон Ісає Кам'янчанин, котрий у 1561 р. вирушив до Москви з метою пошуку й друкування книг для “нашого народа християнского руского литовского да и руского московского” (докладніше див.: Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Л., 1988. – Вып.2. – Ч.1. – С.444–448; Синицына Н.В. Исаия Каменец-Подольский и Максим Грек (Из истории русской культуры второй половины XVI в.) // Литература и искусство в системе культуры. – М., 1988. – С.195–208; Граля І. Иван Михайлов Висковатый: Карьера государственного деятеля в России XVI в. – М., 1994. – С.251–257, 341–342. Очевидно, що при всьому розмаїтті тлумачень місії Ісаї неможливо інтерпретувати його згадку про “наше государство християнского руское Великое князство Литовское” як передвістя ще неіснуючого “государства християнского Руского Великого”. Відповідно, немає підстав для гіпотези про циркулювання такої ідеї в середовищі інтелектуалів XVI ст.
- ³⁶ Див. щодо цього характерні зауваги: История Киева. – Т.1. – С.237.
- ³⁷ Див.: Русіна О. Від Кузьмищі-княнина до княнина Скобейка (моделювання смерті в “Хроніці Биховця”) // Соціум. – Вип.1. – К., 2002. – С.37–53; Її ж. Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С.264–294.
- ³⁸ Докладніше див.: Русіна О. Студії з історії Києва та Київської землі. – С.84–88.
- ³⁹ Див.: Крупська А. W sprawie genezy tzw. spisku ksiąąt litewskich w 1480–1481 roku: Przyczynek do dziejów walki o “dominium Russiae” // Roczniki Historyczne. – 1982. – S.121–146; Кром М.М. Меж Русью и Литвой. – С.72–77.
- ⁴⁰ Цит. за: Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – Одесса, 1912. – Т.1: Литовский период. – С.59.
- ⁴¹ Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд.1. – С.37.
- ⁴² Акты ЗР. – Т.1. – №163. – С.185–186.
- ⁴³ Сборник императорского Русского исторического общества. – Т.71. – С.501; Послания Ивана Грозного. – С.244–245.
- ⁴⁴ Волынская краткая летопись // ПСРЛ. – М., 1980. – Т.35: Летописи белорусско-литовские. – С.122.
- ⁴⁵ Софийская Вторая летопись // ПСРЛ. – СПб., 1853. – Т.6. – С.233.
- ⁴⁶ Приводом до активізації контактів із Москвою напередодні “змови князів” могли стати розпочаті 1480 р. переговори про укладення шлюбу між племінницею Михайла Олельковича Оленою (дочкою Євдокії Олельківни й Стефана Молдавського) та сином Івана III Іваном Молодим.
- ⁴⁷ Див.: Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – М., 1939. – Т.2. – Вып.1: Западная Русь и Литовско-Русское государство. – С.154.
- ⁴⁸ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. – С.74–75.
- ⁴⁹ Див. щодо цього: Ochmański J. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. – Poznań, 1981. – S.71–72. Порівн. також: Солов'єв С.М. Сочин-

нення. – М., 1989. – Кн.3. – С.604; *Мицик Ю.* Літопис Яна Бінвільського // Наукові записки НАУКМА. – К., 2002. – Т.20: Історичні науки. – Ч.2. – С.66.

⁵⁰ *Любавский М.К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910. – С.189.

⁵¹ Акты ЗР. – Т.1. – №188. – С.222.

⁵² *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К.; Львів, 1907. – Т.4. – С.272.

⁵³ Див., передусім: *Chodynicki K.* Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. – Warszawa, 1934. – S.78–81.

⁵⁴ *Хорошкевич А.Л.* Жалованные грамоты Литовской метрики конца XV века и их классификация // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. – Рига, 1970. – С.53–54, 64.

⁵⁵ *Wojtkowiak Z.* Dyplomatyka a polityka litewska w końcu XV wieku // Acta Baltico-Slavica. – 1976. – Т.9. – S.275–277.

⁵⁶ Див. щодо цього також: *Rabikauskas P.* Ūw. Kazimierz, patron Litwy. – Kraków, 1997. – S.51–53.

⁵⁷ Акты ЗР. – Т.1. – №116. – С.141.

⁵⁸ Докладніше про згадане звернення див.: *Русина О.* Мисаїлове послання Сіксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип.7. – С.281–296.

⁵⁹ *Кром М.М.* Меж Русью и Литвой. – С.76–77.

⁶⁰ Софийская Первая летопись // ПСРЛ. – Т.6. – С.44–45.

⁶¹ Хроника Быховца // ПСРЛ. – М., 1975. – Т.32. – С.166.

⁶² *Русина О.* Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С.180–194.

⁶³ *Кром М.М.* Меж Русью и Литвой. – С.166–167.

⁶⁴ Там же. – С. 119–130; *Кром М.* Князь Михаил Львович Глинский: штрихи к портрету авантюриста // Київська старовина. – 2003. – №3. – С.147–158.

⁶⁵ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Ýmódzka i wszystkiej Rusi. – Cz.2. – Warszawa, 1846. – S. 346–347.

⁶⁶ *Кром М.М.* Меж Русью и Литвой. – С.127.

⁶⁷ Акты ЗР. – СПб., 1848. – Т.2. – №33. – С.40.

⁶⁸ Див. щодо цього зауваги, пов'язані з міфологізацією Синьоводської битви: *Русина О.* Студії з історії Києва та Київської землі. – С.314–340.

The article explores the outdated stereotypes in treating sociopolitical conflicts in Ukraine in the 15th – early 16th century dating back to the times of Volodymyr Antonovych and his disciples. The author calls for their reassessment on the basis of authentic sources of the day.